

आत्महत्या आणि आत्मार्पण

लेखक- स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

आत्महत्या आणि आत्मार्पण

लेखक: स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

इंटरनेट अधिकार

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

स्वातंत्र्यवीर सावरकर मार्ग, दादर पश्चिम, मुंबई ४०००२८

प्रकल्प संचालक : रणजित विक्रम सावरकर

www.savarkarsmarak.com

आत्महत्या आणि आत्मार्पण

धन्योहम्। धन्योहम्। कर्तव्यं मे न विद्यते किञ्चित्।
धन्योहम्। धन्योहम्। प्राप्तव्यं सर्वमद्य संपन्नम्॥

व्याधींनी, अपघाताने किंवा अशाच कोणत्यातरी अपरिहार्य कारणामुळे मरण न येता जीव न जाता, जे लोक कोणत्याही कारणाने जीव नकोसा होऊन स्वतःच स्वतःचे मरण ओढवून घेतात त्यांनी 'आत्महत्या' केली असे आपण म्हणतो. पुष्कळ समाजातून तो एक दंडनीय अपराधही (गुन्हाही) समजला जातो. 'आत्मा' नि जीव या शब्दांतील तात्विक भेद काय मानला जातो याची चर्चा येथे न करता, व्यवहारात आपण होउन आपला जीव देण्याच्या कृत्यास जो वर सांगितल्याप्रमाणे 'आत्महत्या' शब्द वापरला जातो त्यातला आत्मा हा शब्द त्याच 'व्यावहारिक' अर्थी येथे आम्ही वापरीत आहोत. तथापिकाही प्रकरणी आपण होउन आपला जीव देणार्यांच्या आपल्याच हाताने आपल्या प्राणांचा बळी देणार्यांच्या कृत्यांती कृत्ये वरील व्यावहारिक अर्थी 'आत्महत्या'च असतानाही त्यांना मात्र आत्महत्या न म्हणता आत्मार्पण/आत्मविसर्जन इत्यादी संस्कृत शब्द योजून, ती कृत्ये प्राचीन कालापासून गौरवार्ह मानली जात आली आहेत. ही भिन्नता का आली? काही प्रकारच्या आत्महत्यांना मनुष्यसमाजाने तो एक दंडनीय अपराध न मानता, त्याला एक पुण्यकृत्य म्हणून कृत्य गौरवार्ह कृत्य का मानले त्याचे मर्म, आम्ही येथे दिलेल्या तशा काही उदाहरणांवरून आपोआपच स्पष्ट होईल. ही उदाहरणे देताना आमच्या आजच्या परिस्थितीत त्यांच्या विवरणात काही त्रुटी राहण्याचा संभव आहे. कारण वयोमानानुसार आम्ही सध्या वार्धक्य नि व्याधी यांच्यामुळे अंथरुणास खिळून पडलेले आहोत. अशा स्थितीत त्या त्या उदाहरणा-संबंधीची संदर्भ पुस्तके पुन्हा एकदा वाचून पाहण्याची शक्ती नाही इच्छा नाही, आवश्यकताही वाटत नाही. असलेल्या आठवणींवर काय ते विसंबून त्या उदाहरणांचे वर्णन दिले आहे. त्यात न्यूनाधिक ज्या काही फुटकळ त्रुटी असतील त्या वजा घालूनही त्या उदाहरणांवरून जो अंतिम निष्कर्ष आम्ही काढूचिहोतो त्याला उणेपणा येणार नाही ही आमची निश्चिती आहे.

अशी काही ठळक उदाहरणे

1) प्रथमतः प्रख्यात मीमांसक आणि वैदिक कर्मकांडाचे कट्टर पुरस्कर्ते श्री. कुमारील भट्ट यांचे उदाहरण घेऊ. वैदिक धर्माज्ञासंपूर्ण पाडाव करू इच्छिणार्या बौद्ध सिद्धांतांकांकोटिक्रमाने उच्छेद करण्यासाठी अगदी बुद्धांच्याच ग्रंथांतून त्या सिद्धांतांचा अभ्यास करावा म्हणून त्यांनी त्रिपिटकादिक बुद्धग्रंथांचा अभ्यास केला, त्यांचे आचार पाळले, तसे बुद्धधर्मीय जीवन जगून पाहिले. नंतर त्या मतांचा पराजय करण्याच्या आणि त्या आचारांचा फोलपणा दाखविण्याच्या महत्कार्यास हात घातला. मोठमोठ्या वादविवादांच्या सभांतून प्रवचनांतून प्रचार करित करित सार्यार भारतभर वैदिक मीमांसकांच्या मतांची पुन्हा प्रस्थापना केली. शेवटी आपले हे मुख्य जीवनकार्य यशस्वीपणे संपले आहे असे जेव्हा त्यांना वाटले तेव्हा मग वैदिक धर्माच्या विजयाकरिताच का होईना पण अवैदिक आणि पाखंडीय अशा बुद्ध धर्मग्रंथांच्या वाचनाचा आणि त्यांच्या आचारविचारांचा जो अवलंब करावा लागला त्या पापसंपर्काचे प्रायश्चित्त घेण्यासाठी नैसर्गिक निधन होण्यापूर्वी तुषाग्नीत स्वतःचा देह भस्म करून घेण्याची त्यांनी प्रतिज्ञा केली. त्याप्रमाणे त्यांनी स्वहस्ते चिता पेटवून त्यात प्रवेश केला. पाहता पाहता त्या अग्निज्वालांच्या कल्लोळात त्यांच्या देहाचे भस्म होऊन गेले परंतु त्या महान बलिदानास 'आत्महत्या' असे न म्हटले जाता 'अग्निदिव्य', 'आत्मार्पण' अशाच शब्दांनी इतिहासात गौरविले गेले आहे.

2) दुसरे उदाहरण, जगद्गुरू श्री आद्य शंकराचार्य यांचे देता येईल. अद्वैत मताच्या दिग्विजयासाठी सार्याउ भारतभर संचार करित ते जेव्हा आसाममध्ये (त्यावेळच्या कामरूपमध्ये) गेले, तेव्हा तेथे शाक्त पंथाशी त्यांचा वादविवाद झाला. त्यातही त्यांनी विजयश्री संपादन केली. परंतु शाक्तातील उग्रपंथीयांना ते सहन न होऊन त्यांनी शंकराचार्यांवर विषप्रयोग केला. त्यामुळे त्यांच्या प्रकृतीला बराच अपाय झाला. तथापि तेथून ते काश्मीरपर्यंत संचार करित गेले. काश्मीरला जाताच आपल्या दिग्विजयाची पूर्णता झाली असे पाहून आपला चौथा प्रमुख मठ त्यांनी स्थापला. शृंगेरी, द्वारका, पुरी आणि हा काश्मीरचा मठ मिळून चार दिशांस अद्वैत मतप्रचारार्थ चार धामे स्थापण्याचे त्यांचे महत्कार्य असे तडीस गेले. श्री. शंकराचार्य त्यावेळेस भर तारुण्यात होते, हे प्रसिद्धच आहे. तथापि, एकतर वर उल्लेखिल्याप्रमाणे खचत चाललेली त्यांची प्रकृती, दुसरे की, महाभाष्यादी ग्रंथ लिहून आणि वर दिलेली चार धामे स्थापून आपले अवतारकार्य आपण संपूर्ण केले आहे असे वाटणारे समाधान आणि तिसरे म्हणजे बालवयापासूनच त्यांच्या अंगी 'यदहरेव विरज्येत् तदहरेव प्रव्रजेत् । गृहात् वा वनात् वा' या त्यांच्या सूत्राप्रमाणे बाणलेली उपजत वैराग्यवृत्ती, या तिन्ही कारणांमुळे, ज्या आपल्या जीवनाची अशी संपूर्ण कृतकृत्यता झाली आहे ते ऐहिक जीवन आता संपवून परब्रह्मी विलीन व्हावे अशी त्यांना आतुरता वाटू लागली. यास्तब्ध्यांनी स्वतः महान योग्यांच्या पूर्वपरंपरेनुसार

गुहाप्रवेश करण्याचा निश्चय केला. त्याप्रमाणे गुहेत जाउन आपण योगासन घालून बसले आणि त्यांच्याच आज्ञेप्रमाणे त्यांच्याच शिष्यांनी एका भल्यामोठ्या शिलेनेते गुहेचे द्वार बंद करून टाकले. याप्रमाणे योगमार्गेजगद्गुरू शंकराचार्यांनी मोठ्या समाधानान्म्राणविसर्जन केले. आपण होउन न जाणारा जीवबळाने देण्याची क्रिया ज्याला आपण दंडनीय आत्महत्या म्हणतो त्यात आणि अशा यौगिक प्राणविसर्जनात आत्मविसर्जनात जरी एक सामान्य घटक असला तरीही जगद्गुरू शंकराचार्यांचा हा गुहाप्रवेशइतिहासात 'आत्महत्या' म्हणून उल्लेखिला न जाता 'आत्मार्पण' या गौरवार्ह नावानेच यथार्थपणे उल्लेखिला जात आहे. अशी योगेश्वरांच्या गुहाप्रवेशाची अनेक उदाहरणे आपल्या प्राचीन इतिहासात सापडतात. आता सापेक्षतः अगदी अर्वाचीन इतिहासातील अशा कृतकृत्यतेच्या समाधानानेच आपण होउन स्वदेह विसर्जन केल्याची आत्मार्पणाची काही उदाहरणे उल्लेखू.

3) 'गौरांगप्रभू' अशा प्रेमादरदर्शक नावाने बंगालमधील ज्या वैष्णवाचार्यांच्छिमाप्रभू चैत्यन्याची कीर्ती भारतभर पसरली आहे, त्यांच्या निधनाविषयी अशीच एक कथा सांगितली जाते. श्रीकृष्णाच्या भक्तिसंप्रदायाचा प्रचार करित करित हे श्रीचैत्यन्यप्रभू सामुदायिक भजनात रंगून मोठमोठ्या नगरयात्रा काढीत तेव्हा त्या भक्तिरसाच्या आनंदात वहात जाऊन त्या नगरात सहस्रावधी स्त्री-पुरुष त्यांच्यामागे नामाचा गजर करित चालू लागत आणि भक्तीच्या भावोन्मादात मार्गामार्गातून नाचत नाचत चैत्यन्यप्रभू पुढे पुढे चालत. आयुष्याच्या उत्तरार्धापर्यंत सार्यानबंगालभर भक्ति-संप्रदायाचा असा उत्कट प्रचार करित करित ते शेवटी जगन्नाथपुरीला गेले. तेव्हा एकदा तेथील सागराच्या तटावर ते सामुदायिक भजनयात्रेत चालले असता, त्या सागराच्या सुनील जलाशयास पहाताच भावावेशात येउन घनःशामल श्रीकृष्णाचेच हे स्वरूप आहे, तो श्रीकृष्णच दिसत आहे असा उत्कट भास त्यांना झाला आणि त्या स्वरूपास प्रत्यक्ष अलिंगन देण्याकरिता 'हे कृष्ण! हे शाम! हे शाम!' असा टाहो फोडीत, देहभान सुटून त्यांनी अकस्मात् त्या अफाट सागरातच उडी घेतली. ते आत्मविसर्जन करते झाले! परंतु या देहत्यागास चैत्यन्याने 'आत्महत्या' केली, असे न म्हणता 'चैत्यन्यप्रभूने जलसमाधी घेतली' आत्मार्पण केले असेच इतिहास म्हणत आला आहे.

4) आपल्या महाराष्ट्रात श्रीज्ञानेश्वर महाराजांची कथा तर प्रसिद्धच आहे. या अलौकिक विभूतीने अगदी तरुण वयातच ज्ञानेश्वरी अमृतानुभव यांसारखे तत्त्वज्ञानाच्या मंदिराचे सुवर्ण कलशच शोभावे असे दोन ग्रंथ लिहिले. आपले अवतार कार्य होते, ते आता संपले आहे. यापुढे जग त्याप्रमाणे चालो किंवा न चालोत्याचे उत्तरदायित्व आपणावर राहिले नाही अशा कृतकृत्यतेच्या जाणीवेने वयाच्या अवघ्या तिसी-पस्तीशीच्या आतून त्यांनी अंतिम समाधी घेण्याचा निश्चय केला. जे जे योगीजन समाधिस्थ होउ शकतात त्यांची ती समाधिस्थ स्थिती अंतिम असते असे

नाही. समाधी घेतलेला योगी ती समाधी स्वेच्छेने उतरवूही शकतो. पुन्हा व्यावहारिकसांसारिक, जागतिक जागृतीत इच्छा असल्यास तो येउ शकतो. पण अशी कालावधीची समाधी न घेता ज्ञानेश्वरांनी 'यद्गत्वा न निवर्तते तद्धाम परमम् मम अशा अंतिम समाधीला घेण्याचे ठरविले. त्यांचे गुरूच असलेले त्यांचे ज्येष्ठ बंधू , जे निवृत्तीनाथ, त्यांनी स्वतः ज्ञानेश्वरांच्या त्या निर्धाराने अनुमती दिली. अनेक संत मंडळींच्या समक्ष भजनाच्या गजरात स्वतःच बांधविलेल्या समाधीस्थानामध्ये कृतकृत्यतेच्या समाधानात श्रीज्ञानेश्वर महाराज उतरले आणि योगासन घालून बसले. स्वतः निवृत्तीनाथांनी त्या समाधीस्थानावर शेवटचा चिरा स्वहस्ते बसविला. अकारे ज्ञानेश्वरांनी अंतिम समाधी घेतली.

जो जीव बाह्य निमित्ताने जात नाही तो आपला जीव आपण होउन बळाने देणे हे कृत्य , व्यवहारात ज्याला आत्महत्या म्हणतात त्यात आणि या जिवंतपणी आपण होउन अंतिम समाधी घेण्यात उभयसामान्य असताही त्याला ज्ञानेश्वरांनी 'आत्महत्या केली असे न म्हणता श्री ज्ञानेश्वरांनी आत्मार्पण केले, श्रीज्ञानेश्वर समाधीस्थ झाले असेच संतमहंतापासून तो सामान्य जनतेपर्यंत सर्वांमुखी म्हटले जात आहे.

5) तीच गोष्ट समर्थ रामदासांच्या आत्मार्पणाची आह्मस्तुत यवनांचे बंड हिंदु उरला नाही चंड। बहुता दिसांचे मुंड। शास्ता न मिळे तयासी।।अशा परिस्थितीने व्याकूळ होउन त्या यवनांच्या बंडाचा समूळ निःपात करण्याच्या कार्यासच श्रीसमर्थांनी आपले जीवन कार्य मानले.

महाराष्ट्रातील हिंदूसमाजात धर्मयुद्धाची आग पेटवून देण्यासाठी आपल्या तपोबळाने प्रचंड संघटना उभारली. त्याला जोडूनच तिकडे त्याच ध्येयाने प्रेरित होउन श्रीछत्रपतींनी आपल्या शस्त्रबळाने मुसलमानांच्या शहांची नि पातशहांची तक्ते गदगदा हालवीत , जेव्हा प्रत्यक्ष औरंगजेबाच्या छातीवरच रायगडाचे स्वतंत्र हिंदूराज्य हिंदूध्वज नि हिंदू सिंहासन उभारले तेव्हा हिंदूजातीच्या त्या महान विजयाने प्रफुल्लित होउन समर्थ गर्जते झाले :-

**स्वप्नी जे देखिले रात्री ते ते तैसेचि होतसे
बुडाला औरंग्या पापी म्लेंच्छ संहार जाहला
मांडली मोडिली क्षेत्रे हिंदुस्थान बळावले।।**

आपल्या प्रतिज्ञेची अशी कल्पनातीत पूर्णता झाली , अशा कृतकृत्यतेच्या भावनेने, आपल्या वयाच्या 80 व्या वर्षी, समर्थ रामदासांना आपले अवतारकार्य संपले असे वाटू लागले इतक्यात शिवछत्रपतींचा अंतकाल झाल्याची दुष्ट वार्ता समर्थांना कळलीजे आम्हाला सोडून गेले असे शोकाकुल उद्गार त्यांच्या तोंडून बाहेर पडले. लगोलग संभाजीमहाराजांनी उच्छृंखलपणाने शिवछत्रपतींना अनुकूल असलेल्या अनेक प्रमुख व्यक्तींना बंदीत घातले कित्येकांना ठार मारले.

स्वराज्यात भाउबंदकीचा वणवा पेटला. स्वतः संभाजी सज्जनगडाच्या पायथ्याशी येउन समर्थाना भेटण्यासाठी आग्रह धरून बसला. शिवछत्रपतींच्या अनक विश्वासपात्र मंत्र्यांचा ज्वाघातपात केला तो शिवछत्रपतींचे राजगुरुच असलेल्या समर्थानाही काही उपद्रव देण्यास सोडणार नाही उघड दिसत असल्याने समर्थानी कळविले की वयोमानाने आता गडाखाली उतरण्याची शक्ती आमच्यात राहिली नाही यास्तव आशीर्वादाचे एक फक्त पत्र तेवढे धाडीत आहे. तेच ते खणखणीत सणसणीत सुप्रसिद्ध पत्र होय की ज्यात समर्थानी लिहिले होते शिवरायांचे आठवावे रूप। शिवरायांचा आठवावा प्रताप। शिवरायांचा आठवावा साक्षेप।... जीवित तृणवत मानावे। कष्टे करूनी घसरावे। म्लेंच्छावरी!!... आहे तितुके जतन करावे। पुढे आणिक मेळवावे। महाराष्ट्र राज्यचि करावे। जिकडे तिकडे।।' त्याचवेळी हिंदूंचे स्वतंत्र राज्य स्थापन झाल्याचे ऐकून चवताळलेला औरंगजेब सार्यांि मुसलमानी शक्ती एकवटून स्वतः मराठ्यांवर चढून येत आहे अशी बातमी आली. अशा या नवीन संकटाला तोंड देण्याची ज्याअर्थी आपल्या80 वर्षांवर गेलेल्या वयोमानात नि व्याधिग्रस्त शरीरात शक्ती नाही महाराजांससुद्धा आपली पिढीची पिढी निघून गेली. त्याअर्थी आपले कर्तव्य संपले. 'उपाधीचे काम ऐसे! काही साधे काही नासे!या न्यायाने स्वतंत्र हिंदुराज्य स्थापनेचे जे महान कार्य पार पडले तीच आपल्या जीवनाची कृतकृत्यता ठरावी अशी भगवंताची इच्छा दिसते! आता , 'नवीन पिढीचे प्रश्न नवीन पिढीच्या कर्तृत्वावर नि भगवंताच्या कृपेवर अवलंबून!असा विचार करून समर्थानी प्रायोपवेशन करण्याचा निश्चय केला. आपल्या सर्व शिष्यशिष्यिणींना एकत्र करून सांगितले की आम्ही आता देह ठेवणार, आमचे अवतार कृत्य संपले. देहाचे सार्थक झाले. ते ऐकताच शोकाकुल झालेल्या आपल्या भक्तांना त्यांनी धीर दिला. 'जरी माझी वाणी गेली म्हणाल अंतकरणी तरी मी असे जगजीवनी निरंतर! आणि मार्गदर्शनाविषयी विचाराल तर हा माझा दासबोध मी मागे ठेवतोच असे आश्वासून अचल आसन मांडून अन्नत्याग करून रामनामाच्या गजरास समर्थानी आरंभ केला. अशी कथा आहे की, त्या अखंड नामजपाच्या शेवटी प्रत्यक्ष श्रीरामानी समर्थाना दर्शन दिले. तेव्हातून कृतकृत्य भावनेने श्रीरामाच्याच चरणी समर्थानी अन्नत्यागाने क्षीणतम झालेला आपला शेवटचा निःश्वास सोडला!

आपल्या जीवनाची संपूर्ण सफलता झाल्यानंतरही जो जीव समाजाला व स्वतःलाही केवळ भारभूत होउन रेंगाळत राहतो त्याची आपण होउन इतिश्री करणे ही क्रिया 'आत्मार्पणात आणि 'आत्महृत्येत जरी समानच असली तरीसमर्थ रामदासांनी आत्महत्या केली' असे कोणी म्हणत नाही, तर 'समर्थानी प्रायोपवेशन केलेआत्मसमर्पण केलेअसेच इतिहास म्हणत आला आहे.

6) एकनाथ-तुकाराम महाराजांच्या निधनाच्या कथा अशा प्रकारच्या आहेत. एकनाथ महाराजांनी अनेक उत्कृष्ट ग्रंथ लिहिल्यानंतर आणि हरी भक्तीचा उदंड प्रचार केल्यानंतर वयोमानानुसार त्यांची प्रकृती अत्यंत क्षीण झाली. आपल्या हातून जे व्हावयाचे ते देवकार्य पूर्ण झाले आहे, आता यापुढे समाजाची कोणती अधिक सेवा घडावी अशी देवाचीच इच्छा नाही. हे आपली प्रकृती क्षीण झाली अधिक कार्य करण्यास दुर्बल झाली आहे वारुनच दिसते असे एकनाथ महाराजांना वाटू लागले. एकदा तर त्यांचा व्याधिग्रस्त देखतका मरणासन्न झाला कीत्यात चेतना म्हणून उरलीच नाही. पण थोड्याच समयानंतर तो निश्चेतन झालेला देह पुन्हा सचेतन झाला. आपले पारमार्थिक कार्य शक्य तितके पूर्ण झाल्यानंतर असा स्वतःला नि समाजाला भारभूत झालेला देह आपण होउन ईश्वरार्पण करणे हेच आता आपले अंतिम कर्तव्य आह्मेशा जाणीवेने आणि मोठ्या सुखासमाधानाने एकनाथ महाराजांनी स्नानसंध्या करावयास ते पैठणला ज्या गंगेवर जात त्याच गंगेत शिरून जलसमाधी घेतली.

ते त्यांचे जलसमाधीचे कृत्य आत्महत्यासारखे निंद्य न मानले जातके वंद्य मानले गेले की, त्यांच्या जलसमाधीच्या स्थानाला पवित्र तीर्थाचे स्वरूप प्राप्त झाले.

एकनाथ महाराजांच्या याच समाधीस्थानचे दर्शन घेण्याकरिता पुढे स्वतः श्री. तुकाराम महाराज एकदा पैठणला गेले होते. श्री. एकनाथांची ही आत्म-विसर्जनाची कथा तुकाराम महाराजांनाही अवगत होती. पुढे जेव्हा तुकाराम महाराजांना आपले भक्ती संप्रदायाचा प्रचार करण्याचे महत्कार्य पूर्ण झाल्याची जाणीव होउन मध्यम वयातच परमेश्वराच्या प्रत्यक्ष भेटीची उत्कट आतुरता उत्पन्न झाली तेव्हा त्यांनीही ऐहिक जीवनाचा त्याग करण्याचे मनात आणून सगळ्यांचा मोठ्या समाधानाने शेवटचा निरोप घेण्यासाठी देहूगावात घरोघर भेट देऊन जातो आमुच्या गावा। आमुचा रामराम घ्यावा। आता कैचे येणें जाणे। सहज खुंटलें बोलणें ह्या सुप्रसिद्ध अभंग गात गात ते इंद्रायणी नदीवर गेले. भजनानंदात तल्लीन होता होता भगवंताचे विमानच आपल्याला नेण्याकरिता इंद्रायणीच्या पल्याड आले आहे, असे त्यांना भासू लागले. परमोल्हासाने त्यांनी इंद्रायणीत प्रवेश केला! एक कथा सांगते की त्या नदीतच एकनाथाप्रमाणे त्यांनी जलसमाधी घेतली. दुसऱ्या कथेप्रमाणे त्या विमानात बसून ते सदेह स्वर्गास गेले.

तथापि दोन्ही कथांचा आशय एकच की तुकाराम महाराजांनी अत्यंत सुखासमाधानाने आपले ऐहिक जीवन कृतकृत्य झालेअसे समजून ऐहिक जगाचा निरोप घेतलाऐहिक जीवनाचा त्याग केला आणि ते परमात्मस्वरूपी विलीन झाले. म्हणूनच त्यांच्या या ऐहिक अस्तित्वाच्या त्यागाला 'आत्महत्या न म्हणता'आत्मार्पण म्हणूनच गौरविले गेले आहे.

वर तशा शतावधी उदाहरणांपैकी जी काही उदाहरणे दिलेली आहेत त्या सर्वांवरून जो निष्कर्ष निघतो तो असा की, जो जीव आपण होउन जात नाही तो हेतूपूर्वक बळाने देण्याच्या सर्व कृत्यांना आत्महत्या म्हणत नाहीत. तसे कृत्य निंद्यच मानले जाते असे नाही. तर अत्यंत असमाधानाने विफलतेच्या तीव्र जाणिवेने संकटांना कंटाळून इच्छा असतानाही सुखाने जगता

येत नाही म्हणून अत्यंत अतृप्त अशा मनःस्थितीत वैतागाच्या भरात जे बळाने जीव देतात त्यांच्या त्या कृत्याला साधारणतः 'आत्महत्या' म्हटले जाते. परंतु आपले जीवितकार्य जीवनाचे ध्येय, जीवनाचा हेतू संपूर्णपणे सफल झालेला आहे अशा सफलतेच्या कृतकृत्यतेच्या भावनेने जे आपल्या ऐहिक अस्तित्वाची हर्षभराने समाप्ती करतात त्यांच्या या कृत्यास आत्मार्पण असे म्हणतात. यद्यपि या परिवर्तनशील किंवा अखंड विकसनशील जगात सर्वतोपरी परिपूर्णता अशी केव्हाही असू शकणार नाही. जे जीवनात संपादावयाचे होते ते सर्व संपादिलेले आहे म्हणून आता कर्तव्य असे काही उरलेले नाही अशा कृतकृत्य भावनेने रिक्तकाम किंवा पूर्णकाम झालेले धन्य पुरुष आपण होऊन आपले प्राण विसर्जन करतात. ते आपले नश्वर जीवन विश्वाच्या चिरंतन जीवनात विलीन करून टाकतात योगवासिष्ठात म्हटल्याप्रमाणे-

अंतरिक्तो बहिरिक्तो रिक्त कुंभरिवांबरे
अंतःपूर्णो बहिःपूर्णो पूर्ण कुंभरिवार्षवे ।।

तथापि आपल्या या जीवनकार्याची सापेक्षतः परिपूर्णता झाली आहे अशी आत्मसंतुष्टता वाटल्यानंतर समाजाला किंवा स्वतःला जो देह वार्धक्याने म्हणून व्याधीने म्हणा, पण केवळ भारभूत असाच राहाणार आहे त्या देहाचा गुहाप्रवेशाने , प्रायोपवेशनाने अग्निदिव्याने समुद्रसमाधी किंवा अंतिम योगसमाधी घेऊन किंवा अशाच कोणत्यातरी मार्गाने जे त्याग करतात ते त्यांचे कृत्य , उत्तान अर्थी 'बळाने जीव देणे'च असताही त्याला 'आत्मसमर्पण' म्हणून जे गौरविले जाते ते यथार्थच असते!

धन्योहम्। धन्योहम्। कर्तव्यं मे न विद्यते किंचित्।
धन्योहम्। धन्योहम्। प्राप्तव्यं सर्वमद्य संपन्नम्।।

लेखन काल - आषाढ १९८६ : जुलै १९६४
आत्मार्पण - फाल्गुन शु. ६ शा. १८८७ : २६ फेब्रुवारी १९६६